

ILONA TRAGEL

Tartu

Modaalverbide *saama/saada* ja *võima/voida* vastandkasutus eesti ja soome keeles

Artiklis on vaatluse all eesti keele verbide *saama* ja *võima* ning soome keele sama päritoluga verbide vastandkasutus: konstruktsioonid, milles sama modaalse funktsiooni väljendamiseks kasutatakse ühes keeles *saa*-tüve verbi ja teises keeles *vOi*-tüve verbi.

Uurimise käigus olen kasutanud põhiliselt järgmistest teoreetilistest allikatest pärit vahendeid: Langacker 1987, 1991; Heine 1997; Sweetser 1990. Soome keele *saada* ja *voida* tähenduskirjelduste põhijooned on pärit Heikki Kangasniemilt (1992). Eesti keele näited on pärit mu bakalaureusetöö materjalist (Tragel 1997) ja eesti kirjakeele korpusest (www.cl.ut.ee).

Modaalsust käsitledes on oluline pöörata tähelepanu ka eri kõneliikide ja kõneaktide kasutusele: on täheldatud, et mõni tähendus avaldub näiteks vaid eituses või küsimustes.

Mõlemad (kõik) vaadeldavad verbid on polüseemsed, neid kasutatakse kõigis tavalisemates modaalsustähendustes (dünaamilises, deontilises ja episteemilises). Mõni kasutus on siiski tunduvalt tavalisem kui mõni teine, eri kasutused võivad olla seotud kindla tekstiliigiga. Vastandkasutusi kirjeldades olen lähtunud vastava funktsiooni prototüüpselt väljendusest, kuna kõiki võimalikke väljendusvariante välja tuues ei õnnestu kasutuse erinevust veenvalt tõestada.

Verbide päritolust

Huno Rätsepa andmetel (Rätsep 1986: 663) kuulub verbitüvi *vOi*-läänemeresoome päritolurühma. Selle rühma sõnadel on sugulasvasted kõigis läänemeresoome keeltes või vähemalt karjala ja vepsa keeles. Vasted puuduvad lapi keeles ja kaugemates soome-ugri keeltes. Tüved pidid olemas olema vähemalt hilises läänemeresoome algkeeles I aastatuhandel e. m. a. (Rätsep 1983: 543.)

saa-tüvi kuulub soome-permi päritolurühma. Selle rühma sõnadel on kõige kaugemad sugulasvasted komi ja/või udmurdi keeles (Rätsep 1986: 664). Nende tüvede iga arvatakse ulatuvat III aastatuhandesse e. m. a. (Rätsep 1983: 542).

Tähenduste arenemisest ja grammatikalisatsioonist

Kangasniemi (1992: 329) toob *saa*-tüve kohta Pauli Saukkose andmed (1966): omandamise tähendust väljendava *saama* vaste on läänemeresoome keeltele lisaks ka lapi keeles ja mõnes uurali keeles. Saukkonen (samas) esitab oletuse, et konstruktsiooni *saama* + infinitiivverb praegused tähendused võivad olla arenenud konstruktsioonist *saan kalaa syödä*, mis algselt on tähendanud 'saan kala kätte ja süüa ära', kuid millel samal ajal oli ka tähendus 'ma sain võimaluse kala süüa'. Sellistest tähendustest oli lihtne tuletada tähendus 'ma sain loa kala süüa', sest tähendas ju kala kättesaamine seda, et jumalad olid olnud armulised ja saatnud toitu. Läänemeresoome keelte tavalisim *saa*-verbi tähendus on 'võimeline, suuteline olema'. Lubatuse tähendus, mis on soome keele *saada* levinuim modaalne tähendus, ei esine teistes läänemeresoome keeltes. (Saukkoneni andmed, samas.) Sellisel juhul võime väita, et *saada* loa tähendus on arenenud võime tähendusest, kuid tavapärane modaalverbi grammatikaliseerumisskeem dünaamiline > deontiline > episteemiline ei ole soome keele puhul kolmandasse arengustaadiumi jõudnud. Heikki Kangasniemi arvab (1992: 329), et *saada* arengule sai määravaks see, et episteemilises tähenduses oli juba kasutusel verb *saattaa*.

vOi-verbide alge tähenduse kohta esitab Saukkonen (samas) kaks versiooni: tähendus võis olla 'tugev olema; jõudu, võimsust omama', kuid tõenäoline on ka, et algset tähendust tuleb otsida soome keeles tänaseni säilinud fraasi *Kuinka voit?* tähendusest 'kuidas elad, end tunned?'. Esimesel juhul oleks siis komplement algselt tähendanud jõu suuna sihtpunkti, lause *Minä voin nostaa sen* tähendus oleks olnud 'mul on piisavalt jõudu selle tõstmiseks, ma olen selle tõstmiseks piisavalt tugev'. Keele arenedes said *vOi*-verbid juurde 'abstraktse jõu omamise' tähenduse, mis on tänapäeval soome-ugri keelte sellest tüvest pärinevate verbide keskseid tähendusi. *vOi*-verbid on läbi teinud klassikalise modaalsuse arenguskeemi dünaamiline > deontiline > episteemiline, kuigi viimase staadiumi tähendus on ilmselt suhteliselt hiline, sest seda ei esine soome vanas kirjakeeles ega kõigis soome murreteski.

Keelekontaktidest

Tähenduste arengut võivad mõjutada ka keelekontaktid. Soome keele puhul tuleb kõne alla eelkõige rootsi keele mõju (nt rootsi verbi *få* mõju *saada* tähendusele) ja eesti keele puhul saksa keele mõju (nt saksa verbi *werden* mõju *saama* 'muutumise' tähendusele). Eesti keelt on teistest keeltest enam mõjutanud veel vene keel ja Põhja-Eestis ka soome keel. Ka siin vaatluse all oleva vastandkasutuse osas olen täheldanud, et põhjaeestlaste hulgas on neid, kelle *saama*-verbi kasutus on soomepärase, näiteks kasutatakse *ei saa*-keeldu (1.

vasterühm, vt järgmine osa).

Vastandkasutus võima - saada

Esimesena käsitlen vasterühma, milles soome keeles kasutatakse keelu väljendamiseks verbi *saada*, kui eesti keeles on samalaadse situatsiooni kasutusvasteks enamasti *ei tohi* või *ei või*. See vasterühm on eestlasele „kõige ohtlikum”, sest *ei saa* väljendab eesti keeles eelkõige võime puudumist. Soome keele *ei saa* väärtõlgenduse kohta on mul näide praktilisest suhtlemisest: üht tehnilist ala käsitleva kursuse soomlasest õpetaja ütles ühe seadme kohta *Tätä laitetta ei saa purkaa!* Kui õpetaja suitsupausilt tagasi tuli, näitasid õpilased talle hunnikut seadme detaile ja ütlesid: *Kuidas ei saanud, sai küll!*

Selline vastandus kehtib kõige selgemalt eitavate kasutuste – keeldude – puhul (1a, 1aa). Loana tõlgendub kasutus üsna üheselt ka küsimustes (1b, 1bb).

(1)

a. Sa **ei või/ei tohi minna!**

aa. Et saa lähteä!

b. **Võin/tohin** ma nüüd **minna?**

bb. Nyt kai **saan mennä?**

Niisiis, eeldame, et soomlane kasutab keelu väljendamiseks ja loa küsimiseks tavaliselt verbi *saada*, samalaadses situatsioonis kasutab eestlane tavaliselt verbi *võima*, ühemõttelisema võimalusena ka selge 'loa' tähendusega verbi *tohtima*. Selle eelduse üks olulisi komponente on veel see, et kasutajatel on situatsioonides teadmine lubajatest/keelajatest (Kangasniemi järgi autoriteetidest). Näidetes 1a ja 1aa on kõneleja kuulaja suhtes sellisel positsioonil, mis võimaldab õnnestunult keelata: kõneleja on autoriteet, imperatiivsuse allikas. Näidetes 1b ja 1bb on autoriteet (lubaja või keelaja) kuulaja, kellele küsimus esitatakse.

Kangasniemi (1992: 323) andmetel on konstruktsioon eitusverb + *saa* soome keele "kõige kõvem" keeld (teisel kohal on nn *äl-(ära)*keelud, ka sellised nagu *on kieleettyä*, ja kolmandal kohal *ei voi*).

Eesti keele *ei saa* kasutust keelamise tähenduses piirab see, et sellele on kinnistunud nn 'mitteõnnestumise' tähendus. Eriti sage ja produktiivne on see lapsekeeles, meie andmete põhjal kasutas seitsmest lapsest neli *saama*-verbi esimesena just eitavalt: *ei saa* 'ei tule välja, ei õnnestu' (vt Tragel 2003, Pajusalu jt 2004).

Eesti kirjakeeles on *saama* kasutus samuti üsna "eituselembene": poole miljoni sõna suuruses kirjakeele valikkorpuses oli *saama* ja *da*-infinitiivi

ühenditest eitavas kõneliigis 38 % (*võima* oli samas materjalis eitavas ainult 10 % juhtudest, vt täpsemalt Tragel 2004). See eitav kasutus on aga valdavalt episteemilis-dünaamilises tähenduses, st osutab sellele, et kellelgi puudub võime või pole võimalust *da*-infinitiiviga väljendatud tegevust sooritada (2a ja b, näited korpusest). Sellistes kasutustes ei ole võimalik üheselt öelda, et tegevuse toimumist takistab keegi (isik), vaid takistajaks on pigem mingi asjaolu, mis enamasti ei sõltu kõnelejust endast.

(2)

- a. Igal juhul **ei saa** ma enne esmaspäeva Eesti valitsuse otsust lähemalt **kommenteerida**.
 b. ... et diplomitööd **ei saa kirjutada** ülikoolilinnas paigal istudes, ...

Võrreldes keeldu väljendavate kasutustega avaldub neis näidetes kasutaja järeltussuhte (vt Sweetser 1990): *da*-infinitiivi tegevuse sooritamine on takistatud, kuna kõneleja järeltab oma teadmiste ja/või kogemuste põhjal, et seda lauses väljendatud või muidu teadaolevatel tingimustel ei ole võimalik teha.

Loomulikult on modaalverbi deontiline tähendus tihedalt seotud dünaamilise tähendusega ka näiteks seeläbi, et on mõttekas anda ainult niisuguseid lube ja keelde, mida agent on võimeline täitma või mitte täitma. On ilmselt raske kujutleda situatsioone, milles oleksid mõttekad järgmised laused: ?*Jäta see vihm järele!* või ?*Külmata!* (vt ka Kangasniemi 1992). Lubatuse või keelatus aluseks on niisiis ka mõistestaja (entsüklopeedilistel teadmistel põhinev) teadmine ja/või kogemus agendi sisemistest omadustest ja/või situatsiooni muudest oludest. Tavalisest enam fantaasiat nõuab ka konteksti loomine järgnevatele lausetele: *Saa haiget! Saa peksa!*. Ka agendi tahtega korreleerumisel on sellistes suhetes oma osa.

Niisiis võib esimese vasterühma *saada* - *võima* (*tohtima*) kohta kokkuvõtvalt öelda, et keelamiseks ja loa küsimiseks kasutatakse soome keeles tavaliselt verbi *saama*, eesti keeles aga verbe *võima* või *tohtima*.

saama - voida

Eesti keeles kasutatakse verbi *saama* eelkõige agendi võimelisusele viitamiseks, st dünaamilis-modaalsena (Uuspõld 1989). Võime või võimetus infinitiiviga tähistatud tegevust sooritada sõltub tihti ka selle sooritajast väljaspool asuvatest teguritest (nt 3a, aa ja 3b, bb vt kommentaarid nurksulgudes). Soome keeles vastab sellistele kasutustele enamasti *voida*, eriti eitavate puhul *saada* kasutust (tõenäoliselt keelu esmatõlgenduse tõttu) välditakse.

(3)

a. Ma **ei saanud mõelda**. [Sest ööbik laulis nii kõvasti ja ilusasti.]

aa. **En** **voinut ajatella**.

b. Ta **ei saa tulla**. [Talle tuli keegi ootamatult külla.]

bb. Hän **ei voi tulla**.

c. Kas sa **käia** ikka **saad**? [Sa kukkusid ja löid jala ära.]

cc. **Voitko kävelläkään**?

Korpuse näidetest vastavad samadele parameetritele näiteks järgmised:

(4)

a. Kas siis last **ei saanud** sugulaste hoolde **jätta**?

b. Või siis saadaks käsikirja täiesti anonüümselt toimetusse, masinal kirjutatult loomulikult, et keegi **ei saaks teha** grafoloogilist ekspertiisi.

c. **Saan** ma kuidagi **aidata**?

Võimete kohta esitatud väidetes ei ole kasutus nii selge kui küsimustes ja eitustes. Suhteliselt üheselt on tõlgendatavad esimese isiku väited, milles inimene ise väidab midagi omaenda võimete kohta. Samas segunevad neis kasutustes lubaduse andmise kõneakti omadused ja väide võimete kohta, vrd nt 6a, aa ja 6b, bb (soome keele ühemõttelisem 'võime'-verb on *pystyä*, näide 6aa):

(6)

a. Mina **saan** selle laulu **laulda**. [Sest ma oskan seda laulu.]

aa. Minä **voin/pystyn laulaa/laulamaan** tämän laulun.

b. Mina **saan laenata**. [mul on raha]

bb. Minä **voin lainata**.

Kui aga väide esitatakse kellegi teise kohta või mingi elutu entiteedi kohta, on tegemist teatava järeldussuhtega (vrd ka Sweetser 1990): kõneleja esitab oma järeldused selle kohta, millised võimed/omadused vastaval isikul või objektil on, vrd 7a ja 7b:

(7)

a. Vana õpetaja **saab** veel ainult suurt trükikirja **lugeda**.

b. Nüüd **saab** vesi jälle mööda kraavi **edasi voolata**.

Ilmselt on nendegi lausete loomulikud soomekeelsed vastused *voida*- (või *pystyä*-) verbiga, kuid järeldustasand lubab tõenäoliselt ka muid tõlgendusi ja vasteid.

ei voi – ei suuda

Kui *saama* või *võima* võivad põhjustada mitmetitõlgendatavust, kasutatakse eesti keeles võimelisuse väljendamiseks muid, ühemõttelisemaid vahendeid. Üheks selliseks on verb *suutma*. Analüüsisime koos Margit Mikkiläga Mark Twaini raamatu *Prints ja kerjus (Prinssi ja kerjäläispoika)* eesti ja soome tõlkeid (Tragel 1997, Tragel ja Mikkilä 1994). Selle materjali põhjal ilmnes, et *voida* vasteks (v. a juhtudel, kui see oli *saama*, mida oli ainult 6%) oli ~50% juhtudest *suutma*, kusjuures ~40% neist olid eitavad, st väljendasid mittesuutmist, võimetust:

(5)

a. **En voi uskoa sitä!**

aa. Ma **ei suuda** seda **uskuda!**

b. Miles **ei voinut löytää** poikaa.

bb. Miles **ei suutnud** poissi **leida**.

Eesti ja soome keele *vOi*- ja *saa*-verbide vastandkasutuse kokkuvõte

Eesti ja soome keele *vOi*- ja *saa*-verbide kõneliigiliselt ja kõneaktiselt jaotatud vastandkasutused võtab kokku järgnev tabel.

Funktsioon	eesti	soome
KEELD	<i>Ei või</i>	<i>Ei saa</i>
LOA küsimine	<i>Kas ma võin</i>	<i>Saanko</i>
VÕIME	<i>saan</i>	<i>voin</i>

Tabel. Eesti ja soome keele *vOi*- ja *saa*-verbide vastandkasutus.

Ülalesitatust erinevad mõned tekstiliigisidused kasutused. Näiteks seaduskeeles kasutatakse nii eesti kui ka soome keeles loa ja keelu väljendamiseks *vOi*-tüve verbi:

(8)

a. Välismaalase passi **võib välja anda** Eestis viibivale välismaalasele ..
(Välismaalaste seadus)

a~a. Sisäasiainministeriö **voi antaa** luvan maahantuloon .. (Ulkomaalaislaki)

b. Välismaalasele, kellel ei ole passi või seda asendavat dokumenti, **võidakse anda** välismaalase pass. (Välismaalaste seadus)

b~b. Työlupahakemukseen **voidaan edellyttää** liitettäväksi selvitys hakijan terveydentilasta, .. (Ulkomaalaislaki)

Käesolevas esituses olen kõrvale jätnud kaudsete kõneaktide ehk illokutiivsete aktide kasutused. Nende uurimiseks ja kirjeldamiseks on vaja erivahendeid, nt viisakusteoriate omi. Esialgsete tähelepanekute põhjal on võimalik oletada, et need kasutused järgivad keeles kehtivat põhiskeemi, kuid neid mõjutavad paljud lisategurid.

Kirjandus

Eesti kirjakeele korpus: www.cl.ut.ee

Heine, Bernd 1997. *Cognitive Foundations of Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Kangasniemi, Heikki 1992. *Modal Expressions in Finnish*. Studia Fennica Linguistica. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Vaasa.

Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of cognitive grammar*. Volume I. Theoretical Prerequisites. Stanford University Press. Stanford, California.

Pajusalu jt = Pajusalu, Renate, Ilona Tragel, Ann Veismann, Maigi Vija 2004. *Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat*. Tartu ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5. Tartu.

Rätsep, Huno 1983. Eesti kirjakeele tüvevara päritolu. *Keel ja Kirjandus*, lk 539–548.

Rätsep, Huno 1986: Eesti kirjakeele sõnatüvede tuletuskoormus. *Keel ja Kirjandus*, lk 662–667.

Saukkonen, Pauli 1966. *Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa* II. Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 140. Helsinki.

Sweetser, Eve E. 1990. *From etymology to pragmatics*. Metaphorical and cultural aspects of semantics structure. Cambridge studies in linguistics 54. Cambridge: Cambridge University Press.

Tragel, Ilona - Mikkilä, Margit 1994. Suomen ja viron *saada*- ja *voida*-verbien vertailua kognitiivisesta näkökulmasta. *Lähivertailuja* 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.-9.5.1994. Toimittaneet Helena Sulkala ja Heli Laanekask. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Oulu.

Tragel, Ilona 1997. *Kas ma võin saada ... ? *Saanko voida ... ? saama/saada ja võima/voida eesti ja soome keeles*. Bakalaureusetöö soome keele erialal. Käsikiri Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte õppetoolis.

Tragel, Ilona 2001. Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*.

Tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast. – *Keel ja Kirjandus*, lk 99–110.

Tragel, Ilona 2003. *Eesti keele tuumverbid*. Dissertationes Liguisticae Universitatis Tartuensis 3, Tartu.

Tragel, Ilona 2004. *Tuumverbi ja da-infinitiivi ühendid*. – Lauseliikmeist eesti keeles. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli preprintid 1. Tartu.

The Estonian *saama* ‘get’ and *võima* ‘be allowed to’ versus the Finnish *saada* ‘get’ and *voida* ‘be able to’.

The semantic analysis of the verbs in question pays special attention to those senses that take different stems in the two languages. Theoretical frameworks used are cognitive grammar and grammaticalisation. The results indicate that the Estonian and Finnish languages display major differences in the expression of the notions of permission and ability. Usage of the verbs is divided as follows:

Function	Estonian	Finnish
PROHIBITION	<i>Ei või</i>	<i>Ei saa</i>
Asking of PERMISSION	<i>Kas ma võin</i>	<i>Saanko</i>
ABILITY	<i>saan</i>	<i>voin</i>